

Nõukogude õiguskeel Eestis – tulek ja minek

Jaan Sootak

Tartu Ülikooli õigusteaduskonna emeriitprofessor

Sissejuhatuseks

Nõukogude Liit okupeeris Eesti Vabariigi 1940. aastal. Uus võim ei toonud kaasa mitte ainult uut poliitilist süsteemi, vaid ka uue, Nõukogude õiguse. Õigus tähendab mõistagi ka õiguskeelt. Järgnevalt vaatlengi materiaalõiguse (kriminaalkodeksi) ja menetlusõiguse (kriminaalprotsessi koodeks) näitel Eestis kehtinud koodeksite keelt. Nimelt kehtestas Nõukogude võim 1940. aastal Eestis Vene NFSV 1923. aasta kriminaalprotsessi koodeksi ja 1926. aasta kriminaalkodeksi.¹ 1961. aastal võeti vastu Eesti NSV kriminaalkodeks (KrK) ja kriminaalprotsessi koodeks (KrPK). Peale koodeksite vaatlen ka nende kommentaare ja õpikuid. Mõistagi ei ole tegemist ammendava käsitlusega, olen välja valinud Nõukogude kriminaalõigusele ja kriminaalprotsessi õigusele tüüpilised näited.

1. Paraagraf ja paragrahv

Kõigepealt selgituseks niipalju, et vene seadusandja kasutab tänapäevani sätte tähistamiseks sõna *статья* ja lühendit *ст* – artikkel. Tõsi, 1926. aasta kriminaalkodeksi esimestes väljaannetes olid sätted ainult nummerdatud, ilma sümbolita § ja ilma lühendita *ст*.² Koodeksi 1941. aasta kommenteeritud väljaandes olid sätted tähistatud juba lühendiga *ст*.³ Koodeksite eestikeelsetes tõlgetes on alates esimestest, 1940. aasta väljaannetest kasutusel sümbol §, nagu see oli ka Eesti Vabariigi 1929. aasta kriminaalseadustikus. Viimane kujutas endast Tsaari-Venemaa 1903. aasta uue nuhtlusseadustiku (UNS)⁴ tõlget (paljud sätted olid sealt sõna-sõnalt üle võetud), Vene seadustiku *ст* oli aga asendatud paragrahvi sümboliga. Muidugi on sõna *paragrahv* ka vene keeles olemas – *параграф*, hääldusega *paraagraf*.⁵ Paragrahvi tuleb vene õiguskeeleski ette, näiteks annab üks sõnaraamat *статья договора* tõlkeks *lepingu paragrahv*.⁶ Ka leidsin ühest Vene NFSV kriminaalkodeksi kommenteeritud väljaandest sellise viitamisviisi: 117 § 4, kus esimene number tähistab artiklit (*ст*)⁷, seega § 117 kommentaar 4. Hilisemates Vene NFSV ja Venemaa Föderatsiooni kriminaalkodeksi kommenteeritud väljaannetes seda süsteemi ei kasutata, märksõnastikus viidetakse ainult

¹ 1940. aasta koodeksitest ja nende tekstiväljaannetest: **J. Sootak**. Nõukogude kriminaalõigus Eestis. Tartu: Juura, 2025, vnr-d 57 jj, 70 jj.

² Nt Уголовный кодекс РСФСР 1926 года. ([1957. a redaktsioonis](#), [1926. a redaktsioonis](#)); Уголовный кодекс. С изменениями на 1 ноября 1946 г. Официальный текст и с приложением постатейно-систематизированных материалов. Москва: Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1947.

³ Уголовный кодекс РСФСР. Комментарий. А. Трайнин, В. Меньшагин, З. Вышинская. Москва: Юридическое Издательство НКЮ СССР, 1941.

⁴ Уголовное уложение 22 марта 1903 года. По изданиям Н. Таганцева. Рига: Лета 1922.

⁵ Nt **J. Tamm**. Eesti-vene sõnaraamat. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1949, lk 332; Vene-eesti sõnaraamat. Tallinn: TEA, 2013, lk 349.

⁶ Vene-eesti sõnaraamat. Tallinn: TEA, 2013, lk 537.

⁷ Уголовный кодекс РСФСР. Комментарий (viide 3), lk-d 255, 258.

artiklite numbriks.⁸ Paljudes kriminaalõiguse õpikutes – nii Nõukogude ajal kui ka praegu – kasutatakse paragrahvi sümbolit struktuuriüksuse, enamasti alapeatüki tähistamiseks⁹, siiski mitte kõigis.¹⁰

Eesti NSV kriminaalkodeksi ja kriminaalprotsessi koodeksite kommenteeritud väljaannetes viidatakse nii tähestikulises sisujuhis kui ka tekstis paragrahvile ja kommentaarile (lühend *komm*). Sama süsteemi on säilitanud ka praegu kehtiva karistusseadustiku ja kriminaalmenetluse seadustiku kommentaarid.¹¹

Paragrahvi küsimuse lõpetuseks olgu viidatud veel mõningasele nõutusele, mis näis valitsevat Vene NFSV õigustekstide tõlkimisel. Nagu öeldud, varustati koodeksite eestikeelses tekstiväljaandes kõik sätted sümboliga § ning tekstis tõlgiti *статья* ja lühend *ст* rahumeeli *paragrahviks* (nt § 23 lg 2). 1941. aastal ilmunud tõlkeõpikus nii julge siiski ei oldud – *статья* ja *ст* ei tõlgitud küll *artikliks*, aga ka mitte *paragrahviks*, vaid venepäraselt *paraagrafiks*.¹² Sõjajärgsetes õpikutes on *paragrahv* jälle tagasi.¹³ Koodeksi venekeelne originaal, mis oli ka Eestis kuni 1961. aastani kohaldatav, kasutas sõna *статья* (artikkel) ja lühendit *ст*. Vene NFSV 1960. aasta kriminaalkodeks jäi paragrahvide pealkirjades sõna *статья* juurde, nagu ka Eesti NSV 1961. aasta kriminaalkodeksi venekeelne tõlge. Praegu kehtiv Eesti Vabariigi karistusseadustik pealkirjastab paragrahvid endiselt sümboli § abil; karistusseadustiku venekeelne tõlge kasutab aga endiselt sõna *статья*, nagu ka Venemaa Föderatsiooni praegu kehtiv kriminaalkodeks.¹⁴

2. Nõukogude ideoloogiast tulenev retoorika

Uus õiguskeel tulenes mõistagi kehtestatavast õigusest. Eestis 1940. aastal kehtestatud kriminaalkodeksi eriosa esimese peatüki „Riiklikud kuriteod“ 1. jagu kandis pealkirja „Kontrevolutsioonilised kuriteod“ ning see kubises puht nõukogulikest väljenditest. Järgnevatest näidetest peaks selguma, et tegemist ei ole niivõrd õiguskeelega, kuivõrd uut ühiskondlik-politilist korda iseloomustava sõnavaraga.

⁸ Nt Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. Москва: Юридическая Литература, 1971, lk 519 jm; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Москва: Вердикт, 1996, lk 619 jj.

⁹ Nt Kriminaalõigus. Üldosa. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1941, lk 17 jm; Курс советского уголовного права. Часть общая. Том 1. Ленинградский университет, 1968, lk 46 jm; Уголовное право Российской Федерации. Общая часть. Москва: Юристъ, 1996, lk 3.

¹⁰ **A. Наумов.** Российское уголовное право. Общая часть. Москва: БЕК, 1996, lk 1.

¹¹ Vt nt Eesti NSV kriminaalkodeks. Komm vlj. Koost. I. Rebane. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, lk 479 jj; Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks. Komm vlj. Koost. V. Raudsalu. Tallinn: Eesti Raamat, 1965, lk 486 jj; Kriminaalmenetluse seadustik. Komm vlj. Koost. E. Kergandberg, P. Pikamäe. Juura, 2012, lk 1117 jj; Karistusseadustik. Komm vlj. Koost J. Sootak, P. Pikamäe. 5. vlj. Juura, 2021, lk 1247 jj.

¹² Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 141, 145 jm.

¹³ Nt Kriminaalõigus. Eriosa. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1946, lk 125 jm.

¹⁴ Уголовный кодекс РСФСР (viide 2); [Уголовный кодекс РСФСР](#), 1960; Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (viide 8); Пенитенциарный кодекс Эстонии. Правовые акты Эстонии. 31 января 2003 г. Но 1. Неофициальный перевод с издания „Riigi Teataja“.

- Kontrevolutsiooniliseks loetakse iga tegu, mis sihitud NSV Liidu välise julgeoleku ja proletariaadi revolutsiooni põhiliste majandusliikude, poliitiliste ja rahvusliikude saavutuste õõnestamisele või nõrgendamisele (§ 58¹);
- sõjaväelasest kodumaa reetja täisealised perekonnaliikmed saadetakse asumisele Siberi kaugemaisse rajoonidesse (§ 58^{1v});
- rahvusvahelise kodanluse osa, kes kapitalistliku süsteemi asemele tulnud kommunistliku süsteemi õigusvõrdsust mitte tunnustades püüab seda kukutada (§ 58⁴).

Nõukoguliku retoorika näiteid on leida ka koodeksi üldosast.

- Tööliste ja talupoegade sotsialistlik riik (§ 1);
- kommunistlikule korrale ülemineku ajaks töolis-talupoegade võimuga seatud õiguskord (§ 6);
- isik, kes on ohtlik oma sidemete tõttu kuritegeliku keskkonnaga või oma möödunud tegevusega (§ 7);
- töölisklassi või revolutsioonilise liikumise vastane aktiivne tegevus; samuti aktiivne võitlus, mida on teostatud vastutavail või salajastel ametikohtadel tsaristliku korra ajal või kontrevolutsioonilise valitsuse juures kodusõja perioodil (§ 15 märkus 2);
- töörahva vaenlaseks kuulutamine (§ 20 punkt a).

Ka NSV Liidu 1957.–1961. aasta kriminaalõigusreform säilitas liiduvabariikide kriminaalkoodeksites riiklike kuritegude peatüki, kuid ilma ülaltoodud räige retoorikata. Näiteks Eesti NSV 1961. aasta KrK § 61 määratles kodumaa reetmisena NSV Liidu kodaniku teo NSV Liidu riikliku sõltumatuse, territoriaalse puutumatusse või sõjalise võimsuse kahjustamiseks: üleminek vaenlase poole, spionaaž jm.

Kogu Nõukogude kriminaalõiguse retoorika kõrvaldati Eesti Vabariigi 1992. aasta kriminaalkoodeksiga.¹⁵ Eriosasse lisandus uus 1. peatükk „Inimsusevastased kuriteod ja sõjakuriteod“.¹⁶ Senine eriosa 1. peatükk sai järjekorranumbri 2 ja seal säilisid sellised kuriteokoosseisud nagu riigireetmine (§ 62), spionaaž (§ 63), sõjapropaganda (§ 69) jm; tühistati diversioon (§ 66), kahjurlus (§ 67), ja arusaadavalt nõukogudevastane agitatsioon ja propaganda (§ 68) jt.

3. Ühiskonnaohtlikkus kuriteo mõistetunnusena

Nõukogude kriminaalõigus määratles kuriteo kui ühiskonnaohtliku teo. 1940. aastal kehtestatud kriminaalkoodeksi § 6 lg 1 järgi oli selline iga tegu, mis oli sihitud Nõukogude korra vastu või mis rikkus kommunistlikule korrale ülemineku ajaks töolis-talupoegade võimuga seatud õiguskorda. Kirjandus selgitas sellist määratlust väitega, et kuritegu on valitseva klassi huvidele ohtlik tegu. Kuritegusid võivat toime panna aga ka töötava rahva liikmed, need teod pidid väljendama töörahva mahajäänud kihtide teadvuses esinevate kapitalismi jäätmete ja väikekodanliku stiihia vastupanu sotsialistlikule ehitustööle.¹⁷ Selle tõdemuse juures jääb aga ikkagi arusaamatuks, kuidas on kommunismi ehitavale töolis-talupoegade riigile ohtlik tapmine või vägistamine. Vastus sellele küsimusele oli sama poliitiline nagu ka ühiskonnaohtlikkuse mõiste ise. Nimelt takistavat kuritegu kui

¹⁵ Riigi Teataja I 1992, 20, 287.

¹⁶ Riigi Teataja I 1984, 83, 1447.

¹⁷ Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 167–169.

ühiskonnaohtlik tegu eksploateerimisest vabade inimeste koostöö ja vastastikuse abistamise suhete kindlustumist. Seetõttu ei kinnistu uusi, kommunistlikke käitumisnorme, vaid isik on kapitalistlike igandite kammitsais. Isikuvastaste kuritegude objektid olid Nõukogudemaa sotsialistliku ühiskonna töötajate, seega sotsialistlike ühiskondlike suhete subjektide isikuhüved (*блага личности*). Nõukogude kriminaalõigus lähtub võitluses isikuvastaste kuritegudega sotsialistliku ühiskonna kodanike isikuhüvide kaitses.¹⁸

Ühiskonnaohtlikkus kipub varjutama kuriteo mõiste kahte ülejäänud tunnust – õigusvastasus ja karistatavus – ning hakkas käibima peaaegu kuriteo sünonüümina. Keelelise külje kohta on tänapäeva vene õiguskirjanduses tehtud kaks järeldust. Esiteks oli rõhk ühiskonnaohtlikkusel, *kuritegu* nimetati täiendavana ja sulgudes, mistõttu ei olnud ühiskonnaohtlikkus mitte kuriteo tunnus, vaid selle sünonüüm. Teiseks ei vastanud termin „ühiskonnaohtlik tegu“ sisule, selle asemel tuleks öelda „riigiohtlik tegu“ (*государственно-опасное деяние*). Ühiskondlikke huve ja väärtusi ei käsitletud iseseisva hüvena.¹⁹

Ühiskonnaohtlikkus säilis kuriteo mõistes kogu Nõukogude aja jooksul: Eesti NSV 1961. aasta KrK § 7 lg 1 kohaselt oli kuritegu selles koodeksis ettenähtud ühiskonnaohtlik tegu. Eesti Vabariigi 1992. aasta kriminaalkodeks loobus sellest tunnusest ja määratles kuriteo kui selles koodeksis ettenähtud kriminaalkorras karistatava teo (§ 7 lg 1). Ka Eesti kehtiva karistusseadustiku (KarS) § 3 lg 1 jääb sellise mõiste juurde: süütegu on KarS-is või muus seaduses sätestatud karistatav tegu. Seega võib öelda, et *ühiskonnaohtlikkus* ja *kuritegu kui ühiskonnaohtlik tegu* on Eesti karistusõiguse mõisteparatuurist ja õigusterminoloogiast kadunud. See aga ei tähenda, et kehtiv karistusõigus ei loegi süütegu (s.t kuritegu või väärtegu) ohtlikuks ja et karistusõigus ei peagi kaitsma ühiskondlikke väärtusi. Kui KarS § 3 lg 1 määratlust võib pidada formaalseks ehk puhtõiguslikuks, siis süüteo materiaalne määratlemine peab vastama küsimusele, miks mõni tegu on loetud süüteoks (nt omastamine), teine (nt lepingulise kohustuse täitmata jätmine) aga mitte. Kuivõrd siin on tegemist maailmavaatelse küsimusega, siis hoiduvad karistusseadustikud (ka meie KarS) süüteo materiaalsest määratlemisest.²⁰ Demokraatlikus ühiskonnas peab karistusõigus kaitsma ühiskonna kui inimeste sotsiaalse kooselu aluseid ja ühiskonna põhiväärtusi – inimese elu, tervist ja vabadust, omandit, avalikku korda jm. Neid põhiväärtusi nimetatakse *õigushüvedeks*.²¹ See mõiste on Eesti karistusõiguses ja erialakirjanduses üldlevinud, kuid oli täiesti tundmatu Nõukogude õiguses.

4. Sotsialistliku vara riisumine

Kogu oma eksistentsi vältel pidas Nõukogude riik kriminaalõiguse abil visa võitlust sotsialistliku vara riisumisega. *Sotsialistlik vara* tähendas riiklikku või ühiskondlikku (viimane tähendas eelkõige kolhoosi) vara, mis tollase ideoloogia järgi oli Nõukogude korra

¹⁸ Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 169–170; Уголовное право. Общая часть. Издание четвертое. Москва: Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1948, lk 292.

¹⁹ А. Калашикова. [Уголовный кодекс РСФСР 1926 года: концептуальные основы и общая характеристика](#). Диссертация. Казанский государственный университет им В. И. Ульянова-Ленина. Ульяновск, 2009, lk 24.

²⁰ P. Pikamäe. Karistusõiguse üldosa. Tartu: Juura, 2025, vnr 182.

²¹ Lähemalt J. Sootak (koost). Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura, 2018, I ptk vnr-d 17–19.

majanduslik alus ning alates 7. augusti 1932. aasta kurikuulsast määrusest püha ja puutumatu.²²

Termin *riisumine* (*хищение, похищение*) oli kasutusel juba Tsaari-Vene 1845. aasta nn vanas nuhtlusseadustikus (VNS)²³, näiteks § 303: dokumendi riisumine, § 1549: naise riisumine, § 1644: riisumine varguse teel jm. Samamoodi sisaldus see termin Tsaari-Vene 1903. aasta UNS-is, näiteks § 502: lapse riisumine, § 581: riisumine varguse teel, § 591: riisumine kelmuse teel jm. Muidugi olid need kuriteokoosseisud olemas ka UNS-i tõlkes ehk Eesti Vabariigi 1929. aasta kriminaalseadustikus §-dena 464 (lapse riisumine), 548 (vallasvara riisumine salaja või avalikult), 557 (vallasvara riisumine pettuse abil) jm.

Võib öelda, et ka Eestis 1940. aastal kehtestatud Vene NFSV 1926. aasta kriminaalkodeksi käis riisumise mõistega suhteliselt vabalt ringi, rääkides küll ühiskondliku ehk sotsialistliku omandi riisumisest (nt § 129), aga ka tulirelva (§ 59³a), dokumentide (§ 78), metsa (§ 85), lapse (§ 149), naisisiku (§ 197) jt riisumisest. Terminit *riisumine* kasutasid ka kodifitseerimata jäänud ja seega vahetult kohaldatavad aktid: NSV Liidu Kesktäitevkomitee ja Rahvakomissaride Nõukogu 7. augusti 1932. aasta määrus ning NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 4. juuni 1947. aasta seadlused riigi- ja ühiskonnavara ning kodanike isikliku omandi kaitsest.²⁴ Kui kaks esimest õigusakti rääkisid riigi- ja ühiskonnavara riisumisest, siis kolmas, samuti 4. juuni 1947. aasta kuupäevaga seadlus kasutas terminit *riisumine* ka kodanike isikliku omandi salajase või avaliku varguse määratlemisel.

Pärast mõningast poleemikat 1957.–1961. aasta kriminaalõigusreformi ajal – kas kõik varavastased kuriteod, olgu nad siis suunatud riigi- või ühiskonnavara või kodanike isikliku omandi vastu – koondada ühte peatükki, jäi maksma seisukoht, et esimesed kahjustavad sotsialistlikku vara kui Nõukogude korra majanduslikku alust.²⁵ Vastavalt sellele sai Eesti NSV 1961. aasta KrK, nagu ka teiste liiduvabariikide omad, kaks varavastaste kuritegude peatükki: vahetult eriosa 1. peatükile („Riiklikud kuriteod“) järgnev 2. peatükk „Kuriteod riigi ja ühiskonna vara vastu“ ja 5. peatükk „Kuriteod kodaniku isikliku vara vastu“.

Sellest koodeksist alates on termin *riisumine* seotud riigi- või ühiskonnavara mõistega, sest koodeksi 5. peatüki koosseisudes ega ka kommentaarides seda terminit ei kasutatud. Nii salajase varguse, avaliku varguse kui ka röövimise koosseisud §-des 139–140 rääkisid vara *hõivamisest*, kuid röövimise paragrahvi (§ 141) pealkiri oli sõnastatud millegipärast „Röövimine kodaniku isikliku vara riisumise eesmärgil“. Hoopis teine pilt avanes aga koodeksi venekeelses variandis. Kui röövimise paragrahvi pealkiri ja sisu langes eestikeelsega kokku ja koodeksi esimeses variandis langesid ka §-de 139 ja 140 sõnastused eestikeelsega kokku, siis alates Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 3. juuni 1983. aasta seadlusest

²² Määruse tekst **J. Sootak**. Veritasust kriminaalteraapiani. 2. vlj. Tallinn: Juura, 1998, lk 260–261.

²³ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издано Н. Таганцевым. Петербург, 1915 (1885. a redaktsioonis).

²⁴ Seadluste tekstid: Eesti NSV territooriumil kehtiv kriminaalkodeks. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1952, lk 133–134.

²⁵ Lähemalt **J. Sootak** (viide 1), VIII ptk, vnr 673 jj.

kasutatakse §-de 139 ja 140 tekstides terminit *riisumine* (*похищение*).²⁶ Vähe sellest, nende paragrahvide teksti on sulgudes lisatud vastavalt *кража* ja *грабёж*. Nende muudatustega viidi §-d 139 ja 140 kooskõlla Vene NFSV kriminaalkodeksi §-dega 144 ja 145. Lahknevus ilmnes ka tähestikulises sisujuhis: kui koodeksi venekeelses väljaandes on eraldi märksõna „Riisumine (kodanike isiklik omand)“²⁷, siis üheski eestikeelses väljaandes seda ei ole. Seetõttu oleks ehk liialdus väita, et Eesti NSV kriminaalkodeksi eesti- ja venekeelne variant kasutasid erinevat õiguskeelt, kuid olulisi erinevusi ei saa eitada. Selliseid erinevusi võib täheldada ka järgmise peatüki näitel, kuid enne veel lõpetuseks riisumise mõistest.

Eesti Vabariigi 1992. aasta kriminaalkodeksi eriosas tühistati senine 2. peatükk „Kuriteod riigi ja ühiskonna vara vastu“ ning kõik varavastaste kuritegude koosseisud leidsid koha eriosa 5. peatükis. Terminist *riisumine* siiski kriminaalõigus lahti ei saanud, sest § 141¹ rääkis riisumisest omastamise, raiskamise või ametiseisundi kuritarvitamise teel. Sisuliselt moodustasid uue 5. peatüki Eesti NSV 1961. aasta KrK kodaniku isikliku omandi vastaste kuritegude koosseisud ja kuivõrd seal omastamise koosseisu ei olnud, tõsteti eriosa 2. peatüki § 93 lihtsalt 5. peatükki §-na 141¹. Salakaubana tuli teiste koosseisutunnustega kaasa ka sisuliselt mittevajalik termin *riisumine*. Teine koosseis, mis võeti samuti sisuliselt muutmata kujul Eesti NSV kriminaalkodeksist üle, oli § 124: lapse riisumine.

Eesti kehtivas karistusõiguses terminit *riisumine* enam ei ole. KarS § 201 (omastamine) räägib valduses oleva vallasaja või usaldatud vara *enda kasuks pööramisest*, § 172 lapse *hõivamisest*. Seega võib öelda, et termin *riisumine* on eesti õiguskeelest kadunud.

5. Isik ja isiksus

Vene NFSV 1926. aasta kriminaalkodeksi eriosa 6. peatükk rääkis kuritegudest *isiksuse* (*личность*) elu, tervise jm vastu; eestikeelne variant (alates 1940. aasta väljaandest) aga kasutas 6. peatüki pealkirjas terminit *isik*. Selline terminoloogiline erinevus koodeksite vene- ja eestikeelse variandi vahel säilis kuni nimetatud koodeksi kehtivusaja lõpuni 1960.–1961. aastal. Ka oli venekeelsetes õpikutes asjaomase peatüki pealkirjas kasutusel termin *личность*, eestikeelsetes õpikutes säilis aga termin *isik*.²⁸

Eesti NSV 1961. aasta KrK säilitas kogu kehtivusaja jooksul eriosa 3. peatüki pealkirja „Isikuvastased kuriteod“, samas kui koodeksi venekeelne variant jäi selles pealkirjas termini *isiksus* (*личность*) juurde. Siingi ei ole eeskujuleidmisega raskusi – Vene NFSV kriminaalkodeksi eriosa 3. peatüki pealkiri rääkis samuti *isiksusest* (*личность*).

²⁶ Ведомости ЭССР, 1983, 19, 294.

²⁷ Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание. Таллинн: Ээсти Раамат, 1968, lk 563.

²⁸ Уголовное право. Особенная часть. Издание третье. Москва: Юридическое Издательство НКЮ СССР, 1943, lk 135 jj; М. Шаргородский. Преступления против жизни и здоровья. Москва: Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1947, lk 5 jj; А. Пионтковский, В. Меньшагин. Курс советского уголовного права. Особенная часть. Том 1. Москва: Государственное Издательство Юридической Литературы, 1955, lk 495 jj; Kriminaalõigus. Eriosa (viide 13), lk 149 jj; Kriminaalõigus. Õpik juriidilistele koolidele. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus, 1946, lk 285 jj.

Terminoloogiline erinevus säilis ka üldosa mõistetes. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse 1958. aasta aluste (KrSA) eestikeelse tõlke ja vastuvõetud Eesti NSV KrK § 1 lg-tes 1 ja 2 räägitakse *isikust*; Vene NFSV kriminaalkodeksi § 1 lg-s 1 on *личность* (*isiksus*), lg-s 2 aga *лицо* (*isik*), nagu ka Eesti NSV KrK venekeelse tõlke § 1 lg-tes 1 ja 2. KrSA § 38 lg-s 1 ja meie koodeksi § 47 lg-s 1 on *isiksus*. Meie koodeksi 1963. aasta eestikeelses väljaandes on § 47 lg-s 1 veel *isiksus*, alates 1970. aasta väljaandest aga *isik*, venekeelses tekstis jäi kogu koodeksi kehtivusajaks kasutusele *isiksus* (*личность*). Terminoloogiline lahknemine ilmnis ka koodeksi kommenteeritud väljaannetes. Nimelt räägib 1962. aasta väljaanne nii *isikust* kui ka *isiksusest*²⁹, 1965. aasta väljaanne ainult *isiksusest*³⁰, seevastu 1970. ja 1980. aasta väljaanne kasutab ainult keelendit *isik*.³¹ Kommentaari 1968. aasta venekeelses väljaandes on aga kindlalt *isiksus* (*личность*).³²

Mõistagi ei ole küsimus lihtsalt terminoloogiline, sest *isik* ja *isiksus* on sisult erinevad mõisted. Kriminaalõigust huvitab isik kui karistamise objekt, seevastu psühholoogias on isiksus kõikide psüühiliste omaduste süsteem, püsiv mõtlemise, tunnete ja käitumisviiside kogum, mis eristab üht inimest teisest. Seega on *isiksus* hoopis teistsugune mõiste kui karistuse mõistmisel arvestatavad isikuomadused (varasem karistatus või vastupidi, senine laimatatu suhtumine töösse, käitumine pärast kuritegu, näiteks kahju heastamine jne).³³

Nagu eelmises punktis 4 sedastatud, näitab eeltoodu, et ühe ja sama koodeksi eestikeelne ja venekeelne terminikasutus ei kattunud. Eesti NSV kriminaalkodeksi venekeelse variandi terminivalik oli olulisel määral mõjutatud Vene NFSV kriminaalkodeksi terminitest.

Termin *личность* kasutab Venemaa Föderatsiooni kriminaalkodeksi VII osa pealkirjana ka praegu. Eesti Vabariigi 1992. aasta kriminaalkodeksi 3. peatüki pealkiri jäi mõistagi „Isikuvastaste kuritegude“ juurde, nagu ka praegu kehtiva karistusseadustiku 9. peatükk („Isikuvastased süüteo“). Seadustiku venekeelse tõlke³⁴ 9. peatüki pealkiri on aga ikka „Виновные деяния против личности“. Seega tuleb tunnistada, et mõningane konflikt terminite *isik* ja *isiksus* vahel on Eesti karistusõiguses ikkagi alles. Saates „Müstiline Venemaa“ räägiti 8. veebruaril 2026. aastal *isiksusevastastest kuritegudest*, kuid siin on pigem põhjus selles, et töötatud on venekeelse materjaliga, mitte aga õiguskeele probleemiga.

Teema lõpetuseks ja veel ühe väikese kõrvalepõikena raskeima isikuvastase süüteo nimetusest. Karistusseadustiku §-s 114 sisaldub *mõrva* koosseis, sisuliselt tapmine raskendavatel asjaoludel (nii seda Eesti NSV 1961. aasta KrK §-s 101 ka nimetati). Karistusseadustiku venekeelses tõlkes on see nimetus aga säilitatud, ja väga lihtsal põhjusel –

²⁹ Eesti NSV kriminaalkodeks. Komm vlj. Koost I. Rebane. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1962, § 47 komm-d 4a, 4c. põhjus selles, et töötatud on venekeelse materjaliga, mitte põhjus selles, et töötatud on venekeelse materjaliga, mitte

³⁰ Eesti NSV kriminaalkodeks. Komm vlj. 1965 (viide 11), § 47 komm-d 4a, 4c.

³¹ Eesti NSV kriminaalkodeks. Komm vlj. 1970, 1980 (viide 11), § 47 komm-d 4, 4c.

³² Уголовный кодекс Эстонской ССР. Комментированное издание (viide 26), § 47 komm-d 4, 4c.

³³ Nt TEA entsüklopeedia, 9. kd, lk 98; I. Rebane. Nõukogude kriminaalõigus. Üldosa. Õpetus karistusest I. Tartu: TRÜ, 1971, lk 153–156; II 1974, lk 132–133.

³⁴ Пенитенциарный кодекс Эстонии (viide 14).

vene keeles puudub termin *mõrv*.³⁵ Tõsi, 1949. aasta sõnastikus antakse *mõrva* vastena *уби́йство* kõrval *дыуеэыб́ство* (~ hinge hukutamine).³⁶ See arhailine (XVI–XVII sajandist pärinev) väljend ei sobi tänapäeva seadustesse. Sõnastikes on *mõrv* tõlgitud samuti *tapmiseks*, mistõttu seadustiku venekeelses tõlkes on vaja §-de 113 ja 114 pealkirju eristada.

6. Retsidiivne kuritegevus ja eriti ohtlik retsidivist

Tõsine probleem oli võitlus *retsidiivse* ehk korduvkuritegevusega. Retsidiivne kuritegevus valmistab mingil määral raskusi igas riigis, kuid Nõukogude õiguskorras oli see tõeline nuhtlus. Paradoksaalsel kombel aitas retsidivismile suuresti kaasa Nõukogude kriminaalõigussüsteem ise, õieti küll karistuste täideviimine. Vabadusekaotuse kandmise kohtades – laagrites ja kolooniates – kujunes välja kriminaalne subkultuur ja kuritegelikud sidemed, mis jäid endisi vange ühendama ka pärast vabanemist. Kord juba kuritegelikku maailma sisenenu ei saanud ega tahtnudki sealt enam välja.³⁷

1926. aasta kriminaalkoodeksist puudusid retsidiivi ja retsidivisti mõiste üldse. Leiti, et NSV Liidus ei ole olnud ega ole pinda retsidiivsele kuritegevusele. Alles 1958. aasta KrSA ja sellest lähtuvalt välja töötatud liiduvabariikide kriminaalkoodeksid taastasid üle 30 aasta „surnuks vaikitud“ retsidiivi mõiste.³⁸ Täpsemalt võeti kasutusele termin *eriti ohtlik retsidivist*. KrSA § 23 lg 1 lubas mõista vabadusekaotuse kuni 15 aastat eriti raskete kuritegude eest ja eriti ohtlikule retsidivistile, ka võis talle vabadusekaotuse kandmise kohana määrata türmi (§ 23 lg 4); sama regulatsioon sisaldus ka Eesti NSV KrK §-s 23. Kummalisel kombel ei avanud KrSA aga eriti ohtliku retsidivisti mõistet, mistõttu jäi see liiduvabariikide kriminaalkoodeksite sisustada. Vene NFSV KrK-s anti see vabadusekaotust käsitleva § 24 märkusena 1, Eesti NSV KrK-s aga §-na 42. Seadusandluse ja kohtupraktika ühtlustamise eesmärgil kehtestas NSV Liidu Ülemnõukogu siiski oma 11. juuli 1969. aasta seadusega eriti ohtliku retsidivisti mõiste KrSA §-s 23¹, mis kuulus kodifitseerimisele liiduvabariikides.³⁹ Vastavalt üleliidulisele seadusele kehtestati Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 31. oktoobri 1969. aasta seadlusega uues redaktsioonis ka Eesti NSV KrK § 42.⁴⁰

Kirjanduse väitel oli vajadus kõnesoleva õigusfiguuri järele tingitud tarvidusest otsustavalt võidelda kuritegude retsidiivi ja esijoones eriti ohtliku retsidiivi vastu, mis omakorda oli kooskõlas kuritegevuse järsu vähendamise ja selle järkjärgulise likvideerimise ülesandega. Eriti ohtlikud retsidivistid olid paadunud kurjategijad, kes tõrksalt ei soovinud asuda paranemise teele ning lülituda ausasse tööellu. Nende ühiskonnavastased vaated olid väga tugevad, sageli oli välja kujunenud parasiitlik ellusuhtumine ja hoolimatu hoiak Nõukogude

³⁵ Nt Karistusseadustiku eesti-vene ja vene-eesi terminisõnastik. Tallinn: Agia Triada, 2004, lk 60.

³⁶ J. Tamm (viide 5), lk 281.

³⁷ Vt nt Vene maffia sündis Gulagi laagrites. – Imeline Ajalugu 2025, nr 12, lk 90–91.

³⁸ Põhjalikult retsidiivi mõistest ja selle kujunemisloost Nõukogude kriminaalõiguses: H. Kings. Retsidiivsest kuritegevusest Eesti NSV kriminaalseadusandluses ja nõukogude kriminaalõiguse teoorias. – Õigusteaduslikke töid VII. TRÜ toimetised. Vihik 197. Tartu, 1967, lk 104–105, 115–118.

³⁹ NSV Liidu Ülemnõukogu Teataja, 1969, 29, 249.

⁴⁰ Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja, 1969, 44, 426.

õiguskorra suhtes. Niisugused isikud panid toime väga raskeid kuritegusid, mis muutusid üha ohtlikumaks, kui nende ühiskonnavastast käitumist õigel ajal ei tõkestatud.⁴¹

Eriti ohtlikuks retsidivistiks kuulutas isiku kohus tema süüdimõistmisel ja karistamisel vabadusekaotusega. Eeldused selleks olid ette nähtud Eesti NSV KrK §-s 42 ja need seisnesid raskete kuritegude korduvas toimepanemises või raske kuriteo toimepanemises vabadusekaotuse kandmisel. Eelduste olemasolu ei tähendanud siiski isiku tunnistamist eriti ohtlikuks retsidivistiks automaatselt. Selle küsimuse lahendas karistus mõistev kohus, arvestades süüdistatava isikut, kuritegude ühiskonnaohtlikkuse astet, teo motiive jms. Väljavõtetelisel andmetel tunnistasid Eesti NSV kohtud aastatel 1965–1969 eriti ohtlikuks retsidivistiks vastavalt 22, 34, 45, 39 ja 52 isikut;⁴² 1973. aasta andmetel 38 isikut.⁴³

Nõukogude kirjanduse lugemisel tuleb arvestada, et kõnesolev termin ei olnud kujundlik väljend vm hinnang retsidiivsele kuritegevusele. Eriti ohtlikuks retsidivistiks tunnistamisega loodi süüdimõistetule eriline kriminaalõiguslik seisund, mis tühistati alles samal ajal tema karistatuse kustutamisega (§ 58 lg 1 p 7).

Kui eriti ohtlik retsidivist oli õiguslik mõiste, siis kõrvuti sellega tundis kirjandus ka *professionaalse kurjategija* mõistet. Need olid parasiitliku elulaadiga ja ühiskonnale kasulikust tööst loobunud isikud, kes olid kuritegevuse muutnud elatusallikaks. Kriminaalõiguses puudusid erisätted selliste isikute vastutuse kohta, kuivõrd professionaalset kuritegevust peeti Nõukogude ühiskonnas väga haruldaseks, kuigi mõningatel juhtudel selliseid kurjategijaid siiski leidis. Neid ei saanud aga samastada eriti ohtlike retsidivistidega, ehkki professionaalne kurjategija oli tavaliselt ka eriti ohtlik retsidivist. Alati see siiski nii ei tarvitsenud olla, näiteks võis lugeda professionaalseks kurjategijaks ka isiku, kellel ei olnud üldse karistatust ning keda ei olnud tunnistatud eriti ohtlikuks retsidivistiks. Sellise isiku karistuse individualiseerimisel tuli aga arvestada, et süüdistatav on kuritegevuse muutnud elatumise allikaks.⁴⁴

7. Laibad, eksperdid ja üks arst

Vene ja ka Nõukogude õiguskeelt iseloomustab suuresti mitmuse kasutamine. Näiteks rääkis Vene NFSV 1923. aasta kriminaalprotsessi koodeks (KrPK) läbivalt tunnistajatest ja kannatanutest mitmuses⁴⁵ (Eesti Vabariigi kriminaalkohtupidamise seadustik kasutas peaaegu eranditult ainsust⁴⁶). Hea näide mitmuse kasutamisest on eksperdi tegevuse regulatsioon Vene NFSV KrPK-s. Siingi on *ekspertid* mitmuses. Järgnevad näited ei ole kindlasti koomika valdkonnast, aga annavad loodetavasti edasi seda mõttetust, kuhu mitmusega võib jõuda.

⁴¹ Eesti NSV kriminaalkoodeks. Komm vlj. 1980 (viide 11), § 42 komm 1.

⁴² Eesti NSV Ülemkohtu 1968. a õiend Ministrite Nõukogule. – ERA.R-1.5-S.776, l-d 132–148; 1970. a õiend: ERA.R-1.5-S.817, l-d 100–130.

⁴³ Eesti NSV justiitsministri 1974. a ettekanded ENSV Ministrite Nõukogule. – ERA.R-1.5.911, l 187.

⁴⁴ I. Rebane (viide 33), lk 210–211.

⁴⁵ VNFSV kriminaalprotsessi koodeks. Ametlik tekst muudatustega kuni 1. aug 1944. a ühes paragrahvide järgi süstematiseeritud materjale sisaldava lisaga. Ametlik tõlge. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1947.

⁴⁶ [Kriminaalkohtupidamise seadustik](#). Koost. K. Matto. Tallinn, 1939.

Protsessikoodeksi § 63 kohaselt oli ekspertide väljakutsumine kohustuslik surma põhjuste ja kehavigastuste iseloomu kindlakstegemiseks. Ei ole vist vaja kommenteerida, et surma põhjus võib olla üks ja kindlasti ei nõua seadus mitme eksperdi kutsumist. Tõele au andes tuleb siiski märkida, et ekspertide kutsumise kolmas põhjus – ja siin kasutatakse ainsust – on süüdistatava või tunnistaja psüühilise seisundi kindlakstegemine.

KrPK § 193 ütleb kõigepealt, et laipade läbivaatamiseks ja nende lahkamiseks tuleb meditsiinilise ekspertiisi jaoks kutsuda kohtumediitsiini eksperdid maakonna⁴⁷ tervishoiuosakonna kaudu. Kui see tekitab raskusi, tuleb kutsuda lähim arst. Seaduse sõnastusest võib teha jabura järelduse, et mitu eksperti tuleb kutsuda mitme laiba olemasolu korral, aga kui see on raskendatud, piisab ka ühest arstist. Muidugi ütleb terve mõistus, et ühe laiba läbivaatuseks ja lahkamiseks piisab ühest eksperdist või arstist. Miks ei kasutatud tervet mõistust seaduse sõnastamisel, ei ole tagantjärele enam muidugi võimalik öelda.

Vene NFSV 1960. aasta kriminaalprotsessi koodeksis on *ekspert* põhiliselt ainsuses. Siiski kujutab § 79 endast 1923. aasta koodeksi § 63 koopiat, rääkides endiselt surma põhjustest. Küll aga ei nõua § 180 enam *laipu*, vaid piisab ühest, nagu on ainsuses ka *ekspert* või teda asendav *arst*.

Eesti NSV 1961. aasta kriminaalprotsessi koodeksis on nii eestikeelses kui ka venekeelses variandis samuti valdavalt kasutuses ainsus, näiteks § 40: kannatanu; §-d 51 ja 52: tunnistaja ütlused ja kohustused; § 59: ekspert ja eksperdi arvamus, § 60: eksperdi õigused ja kohustused jm.

Vene õiguskeelele omane mitmus tuleb siiski välja näiteks Eesti NSV KrK eriosa 5. peatüki pealkirjas, mis on eesti keeles ainsuses: „Kuriteod *kodaniku* (autori esiletõstus – JS) isikliku vara vastu“, vene keeles on aga need kuriteod suunatud *kodanike* isikliku vara vastu (*против личного имущества граждан*). Ilmselt ei ole siingi eeskuju vaja mujalt otsida kui Vene NFSV kriminaalkoodeksi 5. peatüki pealkirjast, millega Eesti NSV koodeksi sõnastus täpselt kokku langeb.

Ainsuse-mitmuse probleemi kohta võib tuua siiski ka vastupidise näite. Nimelt nägi Eesti NSV-s 1940. aastal kehtestatud Vene NFSV kriminaalkoodeksi § 140 lg 1 ette vastutuse abortide tegemise eest, kusjuures oli selge, et ebaseadusliku aborti tegija vastutas ka ühe aborti eest. Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 11. septembri 1954. aasta seadlusega (mis võeti vastu NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi 5. augusti 1954. aasta seadluse alusel) muudeti kriminaalkoodeksi § 140 lg 1 teksti ja asendati *abortide tegemine* selle operatsiooni legaaldefiniitsiooniga: *raseda naise loote väljutamine*.⁴⁸

⁴⁷ KrPK § 193 venekeelne väljaanne (s.t originaal) kasutab väljendit *через губернские отделы*. Koodeksi eestikeelses 1947. aasta väljaandes on tõlgitud otse *kubernangu tervishoiu-osakondade kaudu*. Sõna *kubernangu* kohta on aga joone all esitatud selgitatus *maakonna*.

⁴⁸ Eesti NSV Teataja, 1954, 12, 126.

8. *Kriminaaljälitamine*

See termin – *уголовное преследование* – oli kasutusel juba Tsaari-Venemaa 1845. aasta VNS-is⁴⁹, mille § 157 näiteks reguleeris kriminaaljälitamise algatamist. UNS-i § 68 lg 1 rääkis *kriminaaljälitamise* aegumisest, sellele vastav Eesti Vabariigi 1929. aasta kriminaalseadustiku § 69 lg 1 kasutas väljendit *kriminaaljälgitamise* aegumine. V. Lenin kirjutas 1913. aastal „kõigi aborti jälitavate seaduste tühistamisest“.⁵⁰

Ainuüksi ülaltoodust võib järeldada, et terminit *kriminaaljälitamine* kasutati kahes tähenduses: materiaalõiguslikult ja menetluslikult. Esimesel juhul mõeldi teo karistatavust, teisel juhul aga menetlust kriminaalasjas. Eesti NSV-s 1940. aastal kehtestatud Vene NFSV kriminaalkoodeksi ja kriminaalprotsessi koodeksi kasutasid seda terminit süsteemitult, võib öelda, et lausa kaootiliselt.

Kriminaalasi algatati teatud faktide ilmnemisel ning nende kontrollimise järel algatatud asjas tehtud toimingud kujutasid endast kriminaalprotsessi. Kriminaaljälitamine seevastu tähendas isiku süüdistatavana vastutusele võtmist – jälitati isikut, mitte asjaolusid. Ei olnud küll välistatud, et need kaks toimingut langesid ajalisel kokku. Pilk seadustele annab siiski tunnistust nende terminite homonüümsusest või lausa mitmetähenduslikkusest. Nii rääkis kriminaalkoodeksi § 14 aegumisest – ajast, mille möödudes ei või toimuda kriminaaljälitamist (välistades seega nii mistahes menetlustoimingud kui ka isiku vastutusele võtmise). Vastavalt §-le 19 jälitati, seega loeti karistatavaks kuriteo katsed ja kuritegu ettevalmistavaid tegusid, aga ka toimepandud (st lõpuleviidud) kuritegu; § 95 kehtestas vastutuse valekaebuse esitamise eest kohtulik-jälitusliku võimu organitele või teisele ametiisikule, kel on õigus algatada kriminaaljälitamist. Huvitav on siinjuures märkida, et kriminaalkoodeksi 1940. ja 1944. aasta eestikeelsete tõlgete märksõnastik annab mõiste *kriminaaljälitamine* ka nende paragrahvide kohta, kus sellist terminit üldse ei kasutata (§-d 92 ja 96), koodeksi 1952. aasta väljaande märksõnastik lisab neile veel viited §-dele 6 (märkus) ja 8; samal ajal puudub märksõnastikus viide §-le 19.⁵¹ Kriminaalkoodeksi venekeelne originaal räägib §-s 14 küll kriminaaljälitamise aegumisest, kuid märksõnastikus puudub termin *kriminaaljälitamine* üldse.

Kriminaalprotsessi koodeksi § 4 kehtestas alused, mille ilmnemisel ei võinud kriminaaljälitamist algatada ega algatatud kriminaaljälitamist jätkata (aegumine, kuriteokoosseisu puudumine süüalusele omistatud tegevuses jm), kusjuures vastav termin viitega §-le 4 sisaldus ka märksõnastikus.⁵² Kriminaaljälitamise algatamisest räägib ka NSV Liidu prokuröri 13. augusti 1934. aasta ringkiri, millele aga koodeksi märksõnastik ei viita. Seaduse tagasiulatuva jõu küsimuses räägitakse teo *allumisest kriminaalvastutusele* ja samas tegudest, mis ei *allu kriminaaljälitamisele*.⁵³ Järjekindlusetust võib leida ka käsitluses, kus räägitakse *kriminaaljälitamise lõpetamisest* ja *menetluse lõpetamisest*.⁵⁴ Sünonüümidega on

⁴⁹ Уложение о наказаниях (viide 22).

⁵⁰ V. Lenin. Töölisklass ja neomaltusiaanlus. – Teosed, 19. kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953, lk 208–210.

⁵¹ Koodeksite tekstiväljaanded (viide 1).

⁵² VNFSV kriminaalprotsessi koodeks (viide 45), lk 165.

⁵³ Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 152.

⁵⁴ Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 171–172.

tegemist õpikus, kus vastav peatükk on pealkirjastatud „Kriminaaljälituse (kriminaalasja) algatamine“.⁵⁵

Sedalaadi näidetega seadustest, nende kohaldamise juhenditest ja kirjandusest võiks jätkata. Eelöeldust peaks aga piisama väiteks, et mõistet *kriminaaljälitamine* kasutati süsteemitult üldmõistena kriminaalvastutuse ja karistamise, teo karistatavuse ning kriminaalprotsessi toimingute kohta.

Kriminaaljälitamise terminit püüti säilitada ka 1957.–1961. aasta reformi käigus. KrSA projekti kohta avaldati kirjanduses arvamust, et selles ei kasutata terminit *kriminaaljälitamine* ja räägitakse ainult *kriminaalasjast*, selle algatamisest ja lõpetamisest. Tegelikult on aga *kriminaaljälitamine* palju laiem mõiste kui lihtsalt asja algatamine või lõpetamine, sest hõlmab ka süüdlase paljastamist, tema süü tõendamist, karistuse mõistmist jm.⁵⁶ Vastuvõetud KrSA §-d 3, 5, 29 jt ning ENSV KrPK §-d 3, 5, 90 jt räägivad siiski kriminaalasja algatamisest ja lõpetamisest, terminit *kriminaaljälitamine* ei kasutata. Sellest terminist loobumist võibki pidada põhjendatuks, sest autori mõttekäigust tuleb välja, et kriminaaljälitus hõlmaks kogu kriminaalprotsessi. Ka Eesti NSV erialakirjanduses jõuti põhjendatult seisukohale, et kehtiv seadusandlus räägib ainult kriminaalasjast ja seega on selguse huvides õigem kasutada ainult seda terminit.⁵⁷

Tänapäeva lugejal tuleb aga silmas pidada, et tollasel terminil ei olnud midagi ühist praeguse terminiga *jälitustegevus*, mis tähendab julgeolekuametkondade tegevust inimese jälgimisel tema kohta andmete kogumise eesmärgil.⁵⁸ Igatahes on *kriminaaljälitamine* kui ebamäärase sisuga termin eesti õiguskeelest kadunud.

9. Karistus ja sotsiaalse kaitse vahend

Mõiste *sotsiaalse kaitse vahend* võeti kasutusele juba Vene NFSV 1922. aasta kriminaalkoodeksis, kus kõneldi *karistustest ja teistest sotsiaalse kaitse vahenditest*. 1926. aasta kriminaalkoodeksi sanktsioonisüsteemis olid ainult sotsiaalse kaitse vahendid. Tegelikult võib öelda, et termin *karistus* Nõukogude õiguskeelest siiski ei kadunud. Näiteks koodeksi 1941. aasta venekeelses kommenteeritud väljaandes, kus on nimetatud 4. jao pealkirjas küll ainult *sotsiaalse kaitse vahendid*, kuid pärast paragrahvinumbrit 20 seisab pealkiri „Karistusliigid“ (*Виды наказаний*). Paragrahvi kommentaaris kasutab autor ainult terminit *karistus*. Sama võtte on kasutusel § 23 juures: pealkiri „Põhi- ja lisakaristused“,

⁵⁵ М. Чельцов. Уголовный процесс. Москва: Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1948, lk 348.

⁵⁶ М. Строгович. О проекте Основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. – Советское государство и право 1958, nr 7, lk 83–84.

⁵⁷ Н. Рооп. Криминаalasja algatamise olemus ja tähtsus nõukogude kriminaalprotsessis. – Õigusteaduslikke töid VI. TRÜ Toimetised. Vihik 199. Tartu, 1967, lk 277.

⁵⁸ Julgeolekuasutuste seaduse (RT I, 14.3.23, 25) §-d 23, 25, 26 jj, antud kontekstis siis andmete kogumist kuriteo asjaolude ja kurjategija väljaselgitamisel KrMS 3¹. ptk alusel; põhjalikumalt KarSK (viide 11) § 315 komm 3.2.2).

kommentaaries räägitakse ainult *karistustest*.⁵⁹ Pärast sõda ilmunud õpikutes sotsiaalse kaitse vahendi mõistet enamasti ei kasutatagi.⁶⁰

1941. aasta kriminaalõiguse üldosa vene keelest tõlgitud õpiku 4. osa kannab pealkirja „Õpetus karistusest“ ning sealgi kasutatakse läbivalt ainult terminit *karistus*. Sotsiaalse kaitse vahendi mõistele on siiski eraldi pühendatud õpiku § 76, kus kõigepealt nenditakse, et ei Lenin ega Stalin ei tarvita kunagi terminit *sotsiaalse kaitse vahendid*. See võõras termin võeti tarvitusele NSV Liidu 1922. aasta kriminaalkoodeksis; mõned kriminalistid-teoreetikud kuulutasid termini *karistus* Nõukogude inimese õigustundele võõraks, sest see olevat ideoloogiliselt seotud kujutlusega „kättetasust“. Tegemist ei olewat mitte ainult ebaõnnestunud terminiga, vaid Nõukogude kriminaalõigusele võõraste ja kahjulike kujutlustega: sotsiaalse kaitse vahend ei ole seotud süüga, vaid sotsioloogilisele koolkonnale omase nn ohtliku seisundiga. Nõukogude kriminaalõigus lähtub karistuse määramisel aga kurjategija süüst.⁶¹

1946. aastal eesti keelde tõlgitud õpikus võetakse kõigepealt karmi kriitika alla kriminaalõiguse antropoloogiline ja sotsioloogiline koolkond, kes peavad karistuse määramisel otsustavaks mitte konkreetse kuriteo raskust, vaid kurjategija ohtlikkust ühiskonnale. Seetõttu on need koolkonnad pannud ette *julgeoleku vahendid* ehk *sotsiaalse kaitse vahendid*. Seejärel rõhutatakse aga, et sellistest „välismaistest sotsiaalse kaitse vahenditest“ tuleb lahus hoida nendega mitte midagi ühist omavad sotsialistliku kriminaalõiguse sotsiaalse kaitse vahendid. Siiski leitakse kokkuvõtvalt, et tegemist on ebasobiva terminiga, sest *karistus* väljendab „õieti nõukogude kriminaalõiguse vaadet sellele vahendile, mille abil teostatakse võitlust kuritegevusega“. ⁶² Samast vaimust on kantud ka hilisem Eesti NSV kriminaalõiguslik kirjandus, kus kriminaalõiguse sotsioloogilist suunda nimetatakse „põhiliselt reaktsiooniliseks“, mis püüdis repressiooni rangust õigustada ühiskonna kaitse vajadusega ning varjata karistuse klassiolemust.⁶³ Tavaliselt heidetakse sellele mõistele ette ka karistuse aktiivse osa minetamist, sest kõrvale jäävad kasvatuslikud ülesanded, karistuse organiseeriv ja mobiliseeriv osa ja poliitilis-moraalne sisu.⁶⁴

Eeltoodud allikatest võib jääda mulje, nagu oleks kriminaalõiguse sotsioloogiline suund ja sotsiaalse kaitse teooria Nõukogude kriminaalõigusele midagi täiesti võõrast või lausa arusaamatut. Siiski võib leida ka Nõukogude kirjanduses käsitlusi, kus ausalt tunnistatakse, et nimetatud suund oli omal ajal valitsev. Loobumine karistuse mõistest pidi tähendama loobumist karistuse käsitlemisest kättemaksuna. Kuriteo ja karistuse vastavuses kodanlikus kriminaalõiguses nähti kapitalismile omaste kaubalis-rahaliste suhete ülekandumist

⁵⁹ Уголовный кодекс РСФСР Комментарий (viide 3), §-de 20 ja 23 komm-d.

⁶⁰ Nt Уголовное право. Общая часть. Издание третье. Москва: Юридическое Издательство НКЮ СССР, 1943, lk 436 jj; Советское социалистическое уголовное право. Часть общая. Москва: Государственное Издательство Юридической Литературы, 1950, lk 253 jj.

⁶¹ Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 274; sama ka Уголовное право. Общая часть. Москва: Юридическое Издательство НКЮ СССР, 1938, lk 339–340.

⁶² Kriminaalõigus. Õpik juriidilistele koolidele (viide 27), lk 126–127.

⁶³ I. Rebane (viide 32), lk 5–6.

⁶⁴ I. Rebane. Kuriteo ja karistuse küsimusi nõukogude kriminaalõiguses *de lege ferenda*. Kriminaalõiguse erikursus TRÜ IV kursuse statsionaarsetele üliõpilastele 1958. a kevadsemestril. 1958. Käsikiri TÜ raamatukogus. – F 155 nim 1 sü 131, lk 100.

kriminaalõigusesse.⁶⁵ Veelgi enam, loobuda tuleks mitte ainult *karistusest*, vaid ka mõistetest *prokurör*, *advokaat*, *kuritegu* jms. Seega pidi üleminek sotsiaalse kaitse vahendite süsteemile olema mitte lihtsalt terminoloogiline muutus, vaid üleminek Nõukogude proletaarse kriminaalõiguse spetsiifilisele vormile. Nõukogude kriminaalõigust kui sotsioloogilise suuna väljendust tunnustasid mitte ainult Nõukogude õigusteadlased, vaid ka Itaalia kriminoloog Enrico Ferri.⁶⁶

Karistuse mõiste kohta võib öelda, et alates 1930. aastate teise poole seadusandlusest oli karistuse mõiste Nõukogude kriminaalõiguslikus kirjanduses ja seadustes tagasi: „see lihtne ja kõigile arusaadav sõna ... omandas ... uuesti kodanikuõigused“, karistuse mõiste ennistati.⁶⁷ Ka NSV Liidu Ülemkohus ütles oma 13. juuli 1944. aasta määruses (küll konkreetses asjas), et sotsiaalse kaitse vahendi mõiste ei ole vastuvõetav karistuste juures ning tuleb vaatamata selle kasutamisele kriminaalkodeksis lugeda hilisema seadusandlusega, muu hulgas NSVL kohtukorralduse seaduse §-ga 3 ja § 4 p-ga a tagasi lükatuks (*отвергнутым*).⁶⁸

Ometi tuleb sedalaadi väidete juures tunnistada, et Eestiski kehtinud Vene NFSV 1926. aasta kriminaalkodeks kasutas endiselt sotsiaalse kaitse vahendi mõistet ja seda kuni liiduvabariikide uute koodeksite kehtestamiseni 1957.–1961. aasta reformi käigus. Pärast sõda ilmunud õpikutes tõepoolest sotsiaalse kaitse vahenditest enam ei räägitud, vastavad käsitlused kasutasid ainult terminit *karistus*, näiteks „karistus kui kuriteo järelmus“. ⁶⁹ Siiski püüti kasutada ka neid termineid kombineeritult, näiteks 1948. aasta õpikus on XXVII peatükk „Karistuste süsteem ja liigid ...“, mille esimene, § 89 räägib eranditult karistustest, selle järgmine, § 90 „Sotsiaalse kaitse vahendite liigid“ käsitleb meditsiinilise ja meditsiinilis-pedagoogilise iseloomuga sotsiaalse kaitse vahendeid.⁷⁰

Lõplikult loobus Nõukogude kriminaalõigus terminist *sotsiaalse kaitse vahend* kui *karistuse* sünonüümi 1957.–1961. aasta kriminaalõigusreformi käigus. Kuriteo mõiste määratlemine ühiskonnaohtlikkuse kaudu (ülal p 3) ning kriminaalvastutusest vabastamise sidumine vähese ühiskonnaohtlikkuse või selle äralangemisega võib küll anda tunnistust sotsiaalse kaitse kriminaalõiguse mõningate mõjude säilimisest, kuid tervikuna pöördus Nõukogude kriminaalõigus siiski süükriminaalõiguse teele.

⁶⁵ Lähemalt koos edasiste allikaviidetega: **J. Sootak**. Kriminaalõigus saab valmis. – Kuri karjas. Tartu: Ilmamaa, 2008, lk 495.

⁶⁶ **M. Шаргородский**. Наказание по советскому уголовному праву. Москва: Государственное Издательство Юридической Литературы 1958, lk 10. Samas ka viide E. Ferri artiklile „Le principe de responsabilite legale dans le nouveau code penal russe“ ajakirjas Revue International de droit penal, 1928, nr 1, lk 34–36, 90.

⁶⁷ Kriminaalõigus. Üldosa (viide 9), lk 274.

⁶⁸ Советское право в период Великой Отечественной Войны. Часть II. Москва: Юридическое Издательство Министерства Юстиции СССР, 1948, lk 48.

⁶⁹ Kriminaalõigus. Üldosa. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 1946, lk 258.

⁷⁰ **А. Герцензон**. Уголовное право. Часть общая. Учебное пособие для слушателей ВЮА. Москва: Издание РИО-ВЮА, 1948, lk 417 jj, 425 jj.

Kokkuvõtteks

Nõukogude võimu ja Nõukogude õiguse kehtestamisega jäi kehtima ka n-ö klassikalisi kriminaalõiguse termineid, nt *kuritegu*, *tahtlus*, *ettevaatamatus*, *aegumine*. Kuid terminite hulka ilmus ka palju uut, mis iseloomustas meie kriminaalõiguse keelt ligi 50 aastat. Mõistagi ei olnud küsimus ainult terminites, sest kuriteo kui ühiskonnaohtliku teo, karistuse kui sotsiaalse kaitse vahendi, kontrrevolutsiooniliste kuritegude jms näol ei olnud tegemist mitte lihtsalt Nõukogude kriminaalõigust iseloomustavate terminite, vaid sellele õigusele sisuliselt omaste tunnustega.

Eesti karistusõigus puhastati vähemalt suurel määral Nõukogude kriminaalõiguse sisulisest regulatsioonist ja terminitest Eesti Vabariigi 1992. aasta kriminaalkoodeksiga. Täielik lahtiütlemine Nõukogude õigusest leidis aset karistusseadustiku vastuvõtmisega 2001. aastal. Kuid nagu Nõukogude ajal, nii on ka kehtivas karistusõiguses säilinud mõningane erinevus eesti- ja venekeelses terminoloogias.